

Romanen som en brygga till galenskapen

»Som läkare måste jag öppna mig för den civilisationskritik som Einar Már Gudmundsson formulerar, för att med dess hjälp etablera en kritisk distans till mitt eget yrke«, skriver Lars Sjöstrand i sin artikel om boken »Universums änglar«, där det genomgående temat är klyftan mellan friskt och sjukt.

LARS SJÖSTRAND

överläkare, Beroendecentrum Stockholm, Magnus Huss-sektionen, Karolinska sjukhuset, Stockholm

II »Vilka är friska och vilka är det inte?« Det är en fråga som den isländske författaren Einar Már Gudmundsson ställer sig i en essä som behandlar ett centralt tema i hans roman »Universums änglar« [1, 2].

Romanen, som 1995 belönades med Nordiska rådets romanpris, är en fingerad självbiografi, författad efter ett fullbordat självmord av berättarjaget, den schizofrene Pall. För Einar Már Gudmundsson har ämnet en personlig bakgrund. Romanen är tillägnad minnet av författarens bror – också han schizofren och avliden genom självmord.

Verklighetens föränderliga kriterier

Man kan fråga sig varför en författare ställer sig frågan om gränsen mellan sjukt och friskt. I själva frågan ligger ett underförstått grundantagande, nämligen det att verkligheten rymmer vidare tolkningsmöjligheter än de som ryms inom psykiatrins diagnostiska gränser. Den så kallat psykiskt störde har samma rätt till sin verklighetsbild som den friske. Ja, för att ta ytterligare ett steg i resonemanget: verkligheten är inte oberoende av det medvetande som uppfattar den. Eller som Einar Már Gudmundsson säger i samma essä: »Vad jag menar är att kriterierna för verkligheten är föränderliga, att den materialistiskt grundade åsikt som säger att verkligheten är objektivt och oberoende av vårt medvetande inte nödvändigtvis utgör en slutsats, utan kanske är ett uttryck för hur mycket den inre världen nedvärderas i en kultur som främst strävar efter yttre tillväxt.« Det är en kritisk synpunkt som följer den existentialistiska traditionen med rötter i bl a Kierkegaards kunskaps-teoretiska kritik av den tyske filosofen och systembyggaren Hegels filosofi. För att vidga resonemanget kan man säga att det är en kritik som ytterst riktar sig mot

uppfattningen att verkligheten är åtkomlig genom en objektiv beskrivning som filtrerar bort det subjekt som uppfattar den.

Ger röst åt det avvikande

I romanen »Universums änglar« tar Einar Már Gudmundsson konsekvenserna av sådan på en gång relativistisk och djupt humanistisk kritik av en huvudfärra i västerländsk idéhistoria. Han ger i stället röst åt det annorlunda, det galna perspektivet på verkligheten. Vi ser världen genom detta »förvrängda« perspektiv när vi i romanen följer Palls korta liv. Ett liv som till slut blir omöjligt, därför att det hämtar mer näring ur ett inre associationsflöde än ur intrycken från yttrevärlden. Pall har själv en förståelse för hur destruktiv denna förskjutning till förmån för den inre världen kan bli. Han reflekterar över en av sina medpatienters upptåg under ett LSD-rus: »Han satte sig upp mot gudarnas lagar, försökte flyga i stället för att gå.«

Så tar alltid den yttre objektiva verkligheten ut sin rätt skulle man kunna hävda, om det inte fanns en särskild arena där kraftfältet i konflikten mellan jag och yttrevärld kan förskjutas till jagets fördel, nämligen ett konstverk – i detta fall den roman i vilket Palls liv gestaltas. När Einar Már Gudmundsson återberättar Palls öde ger han honom mer än rättvisa. Han ger honom ett hem i en alternativ verklighet, vars subjektiva lagar inte följer en normal utan en schizofren logik.

Det är sålunda följdriktigt att Pall berättar om sitt liv inte som levande utan som död. Läsaren försonas med hans lidande, därför att det tycks föra över i ett evigt paradiset. Ett paradiset där den vanliga döden inte finns. Däremot finns döden i den yttre »normala« tillvaron, men där inte främst som ett biologiskt faktum utan som en förstened livsform, vars obehagliga penetrans finns symboliserad i mentalsjukhuset Kleppur, i vilket Pall och hans olycksbröder allt som oftast spärras in. I romanen är Kleppur så-

Lästips

Einar Már Gudmundsson. »Universums änglar«. Översättning: Inge Knutsson. Stockholm: Natur och Kultur; 1993 och 1996. ISBN 91-27-05679-1.

ledes mer än en institution, innesluten i ett avgränsat fysiskt rum. I själva verket är detta mentalsjukhus den slutliga manifestationen av normalitetens hegemoni: »... Kleppur finns lite varstans, inte bara ett sjukhus, inte bara ett slott, utan ett mönster vävt av så fina trådar att ingen uppfattar dem, varken kejsaren eller barnen, varken jag eller du.«

Normalitetens rätt till hegemoni

Einar Már Gudmundsson nyttjar således den skönlitterära gestaltningen av en psykiskt sjuk människas liv för att ifrågasätta den ovannämnda hegemoni som diktar relationen mellan oss, de friska, och de andra, de galna och utanförstående. Den skönlitterära form som han valt knyter an både till en uråldrig isländsk tradition av sagoberättande och till en modern magisk realism. Den ger honom en möjlighet att skapa den alternativa verklighet där rollerna tycks omkastade och vi från den andra – den galna sidan – tvingas ställa frågan om »vilka som är friska och vilka som inte är det«. Som jag redan framhållit är Pall medveten om att det finns en gräns mellan sjukt och friskt. En gräns som han i ett avseende accepterar. Han tar ju avstånd från sin medpatient som bröt mot gudarnas lagar genom att försöka flyga i stället för att gå. Pall accepterar däremot inte den gräns som mentalsjukhuset Kleppur representerar. Verkligheten består både av de ontologiska gränserna för tillvaron –

FOTO: EINAR FALLUR INGOLFSSON

Einar Már Gudmundsson, född 1954, har av kritiker hyllats som en förnyare och förmedlare av den stora isländska berättartraditionen.

liv och död – som vi aldrig rör över annat än möjligen på det fiktiva plan där en konstnärlig gestaltning befinner sig, och av hela det svärgenomträngliga nåt som utgör vårt sociala liv, dvs den verklighet i vilken Kleppur hör hemma.

Den schizofrenes ensamhet

Palls tragedi rymmer emellertid ytterligare en dimension: hans utanförskap. Ett utanförskap som inte bara ställer honom vid sidan av normaliteten utan vid sidan av sig själv. Han förklarar själv i ett ögonblick av smärtsam självinsikt: » ... vi som är intagna på sjukhus och hålls vid liv på institutioner, vi har inga svar när våra föreställningar inte överensstämmer med verkligheten, därför att i vår värld är det de andra som har rätt och kan skilja mellan rätt och fel. Drogmolnet hänger i luften, som dagarna står stilla. 'Pall!' Jag rycker till när jag hör mitt namn, men det syns inga reaktioner; de befinner sig långt, långt borta, djupt inne i molnet som hänger i luften.«

Vad som gör berättelsen om Palls berättelse så gripande är att den är genomsyrad av hans längtan efter att integreras i en gemenskap med den vanliga friska världen, den som ständigt bedrar honom på de djupa känslomässiga relationer som han förtvivlat söker. Pall söker både en acceptans för sin galenskap och en plats bland de friska.

Som läkare, utrustad med den moderna psykiatrins arsenal av diagnostiska system, farmakologiska och psykologiska behandlingsmetoder oroas jag på ett särskilt sätt när jag läser Einar Már Gudmundssons roman. Jag tvingas gång ef-

ter annan tillbaka till frågan om vilka som är friska och vilka som inte är det, och måste till slut inse att denna generella dikotomi rör jag inte på. Hela den vetenskapssyn som jag utgår från tenderar att vidga denna klyfta. Det är till slut bara konsten som överbryggat klyftan, men bara inom sitt eget utrymme.

Om galenskapen har sin tragedi av utanförskap och spänningsfyllt förhållande till verkligheten, har den konstnärliga gestaltningen sin. Lika lite som den psykiskt sjuke kan sätta sig upp mot gudarnas lagar, kan romanförfattaren göra det. Även om han är suverän innanför romanens pärmar, förlorar fiktionen sin lyskraft, när klyftan mellan yttre och inre verklighet blir allt för vid. Ändå ger en roman som »Universums änglar« en röst åt utanförskapet som inget annat medium. Genom läsningen integrerar jag Pall – åtminstone i fantasin – i den gemenskap han längtar efter. Men steget till att materialisera denna gemenskap i ett verkligt liv är oftast alltför stort. Som läkare måste jag emellertid öppna mig för den civilisationskritik som Einar Már Gudmundsson formulerar, för att med dess hjälp etablera en kritisk distans till mitt eget yrke.

Referenser

1. Gudmundsson E M. Vilka är friska och vilka är det inte? Dialoger 1996;39:6-11.
2. Gudmundsson EM. Universums änglar. Till svenska av Inge Knutsson. Stockholm: Natur och Kultur; 1993, 1996.

VINN EN BOK!

»Det är inte helt lätt att vara förälder i dag. Vem klarar av att vara näringsexpert, fritidspedagog, själtröstare, utvecklingspsykolog, lästant, pedagogisk pådrivare, barnens försvarsadvokat, ta hand om sin egen hälsa och ve, vara konfliktlösare, mobbningsexpert, språkkonsult och socialarbetare? Eller vara hemmets doktor desperat bläddrande i denna bok när barnet blivit sjukt. Det sista vill vi förstås hjälpa er med. Låta förstå begränsningarna men ändå ge er en kompass att orientera efter när feber, snuva och utslag slår till.«

Ur bokens baksidestext

Delta i vårt boklotteri!

Läkartidningens prenumeranter inbjuds att delta i vårt boklotteri. Denna gång lottar vi ut fem exemplar av Hugo Lagercrantz och Salomon Schulmans »Barnläkarbok« från Norstedts förlag. Allt du behöver göra är att sända oss ett vykort med ditt namn, adress, postnr, postort och prenumerationsnummer före den 13 juni 2003.

Namnen på de fem vinnarna publiceras i Läkartidningen och på www.lakartidningen.se